

TÜRKİYE DİYANET VAKFI YAYINLARI / 291

İslâm ve Demokrasi

Kutlu Doğum Sempozyumu - 1998

Yayına Hazırlayan
Ömer Turan

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Dem. No:	71014
Tas. No:	297.92 KUT.D

ANKARA
1999

TÜRKİYE DİYANET VAKFI

YAYIN MATBAACILIK VE TİCARET İŞLETMESİ

Meşrutiyet Cad. Bayındır Sk. No: 55 (06650) • Kızılay/ANKARA

Tel: (0.312) 418 59 49 • 417 09 04 • 425 27 75

Fax: (0.312) 417 00 09

Yayın No: 291

Sempozyumlar-Paneller Serisi: 27

ISBN 975-389-342-6

99.06.Y.0005.291

Kapak Tasarım ve Uygulama
Mehmet Fidancı

Bu kitap;

Türkiye Diyanet Vakfı

Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi'nin
Dizgi, Fotomekanik, Ofset ve Cilt Tesislerinde
hazırlanıp basılmıştır.

TÜRKİYE'DE İSLAM VE SİYASAL SİSTEME YÖNELİK OLUMSUZ TUTUMLAR

Şaban SİTEMBÖLÜKBAŞI

Cumhuriyet'in kuruluşundan beri dönem dönem ileri sürülen "irtica" tehlikesinin son zamanlarda özellikle merkez ve onlarla bağlantılı gruplar tarafından yoğun olarak tekrar gündeme getirildiği görülüyor. Bu tehdidin kaynağı olarak gösterilen gruplar ise tam olarak ne ile suçlandıklarını bilememenin şaşkınlığı içerisinde. Bu bulanıklık içinde biraz daha emin oldukları nokta, irticanın şahsında kendilerinin, laik Cumhuriyet'i tehdit eden insanlar olarak görüldükleri suçlamasıdır. Bu suçlamayla ilgili olarak onlar, gerçekte devlete yönelik bir tehdidin olmadığını, bunun merkez güçlerin rejim konusundaki hassasiyetini kötüye kullanan bazı politikacılar tarafından siyasî rakipleri aleyhine propaganda fırsatı yaratarak onları güçsüz düşürme taktiği olarak kullandıklarını öne sürmektedirler. Türk kamuoyunu uzun süredir meşgul eden bu tartışma, tartışmanın merkezinde yer alan "irtica" kavramının pejoratif tahkir ve tezyif edici çağrışımları ve subjektif niteliği gereği bilimsel bir platforma taşınmamakta, subjektif bir kavram üzerinde de objektif bir tartışma yapılamamaktadır. Bu yöndeki tartışmaların bilimsel anlamda herhangi bir sonuca ulaştırılamamasının temel nedeni budur. Bunun anlamı bu konunun objektif olarak hiçbir şekilde ele alınıp incelenemeyeceği değildir. "İrtica" ekseninde yapılan tartışmaları bilimsel platforma taşımamanın yolu, öncelikle bu kavramla kastedilen anlamı ortaya koymak ve tartışmayı subjektif kavramlardan arındırarak bilimsel kavramlar üzerine inşa etmektir. Bu nedenle öncelikle "irtica" kavramıyla kastedilen anlamın ne olduğunu tesbit etmek gerekir. Yakın zamanlarda "irtica" kavramını kullananların onunla kastettikleri anlam, "laik siyasal sisteme ve batılılaşmaya karşı dini ve gelenekleri simge olarak kullanan olumsuz tutumlar" olduğu anlaşılmaktadır⁽¹⁾. Bu tanım aynı zamanda Türk si-

(1) İrtica kavramından ne kastedildiğinin açık olarak ortaya konmaması sadece bilimsel açıdan değil siyasî ve hukukî açıdan da sorun olmaktadır. Bu nedenle kimi zaman bu kavramı tanımlamaya yönelik teşebbüslere rastlanmaktadır. Bu tanımlardan biri de silahlı kuvvetler tarafından Başbakan Mesut Yılmaz'a verilen brifingte yapılmıştır. Buna göre "irtica, Türkiye'nin laik demokratik yapısını her çeşit propaganda vasıtası ile değiştirmeye çalış-

yasetinin gündemini uzun süre meşgul eden ve cevaplandırılması kimi sorunların teşhisi ve tedavisini kolaylaştıracak olan bazı soruları ön plana çıkarmaktadır. Siyasal sisteme yönelik olumsuz tutumlar nereden kaynaklanmaktadır? Siyasal sisteme yönelik olumsuz tutumların ortaya çıkmasında İslam'ın bir rolü var mıdır? Türkiye'de laik siyasal sisteme yönelik olumsuz tutumlar, Türk siyasal sistemini tehdit edebilecek boyutta mıdır? Son olarak ve en önemlisi siyasal sistem için tehdit oluşturan olumsuz tutumlar nasıl giderilebilir?

Siyasal Sisteme Yönelik Olumsuz Tutumların Kaynakları Nelerdir?

Batılı ülkelerde yapılmış araştırmalar, siyasal sisteme yönelik olumsuz tutumların ne zaman artıp ne zaman azaldığını gösteren örnekler sunmaktadır. Buna göre siyasal sisteme destek özellikle ekonominin iyiye gittiği dönemlerde artmakta, toplumsal felaketlerin, bunalımların, siyasal ve ekonomik sorunların artması durumunda da azalmaktadır. Toplumsal sınıflar arasında da kentlerde yaşayan ekonomik olarak geri kalmış kesimlerin potansiyel olarak siyasal sisteme karşı olma ihtimali fazladır. ABD'de eğitim düzeyi düşük halk arasında, özellikle de siyahlar arasında Amerikan siyasal sistemine karşı olumsuz tutumların daha fazla olduğu tesbit edilmiştir. Bu insanlarda katılımcı vatandaş kültürü yerine uyruk kültürü gelişmiştir⁽²⁾. Türkiye'de de siyasal sisteme karşı tepkiler daha çok kentlerin düşük gelirli insanları ve gecekonduya yaşayan kimseler arasında filizlenmektedir.

Siyasal sisteme yönelik olumsuz tutumlar sabit bir yoğunlukta değildir. Bu tutumların yoğunluğu dönemden döneme ve toplumsal sınıflara göre farklılaşmaktadır. Çeşitli dönemlerde Batı ülkelerinde yapılan araştırmalar, siyasal sisteme yönelik olumsuz tutumların özellikle toplumsal, siyasal ve ekonomik bunalımların başgösterdiği dönemlerde artma eğiliminde olduğunu ortaya koymuştur. ABD'nde Watergate skandalı, başkana duyulan derin saygı ve güvenin sarsıldığını ortaya çıkarırken, Vietnam Savaşı'nın uzun süreli bunalım dolu yıpratıcı etkisi ve ekonomik sıkıntılar ise toplumun siyasal sisteme duyduğu meşruiyet duygularının azalmasına neden olmuştu⁽³⁾. 1970'lerin başlarında Şili'de hükümetin toplumsal sınıflar arasındaki geleneksel ekonomik dengeyi bozan politikalar uygulaması, tehdide muhatap

mak, yerine dinden kaynaklandığı iddia edilen kurallara dayanan bir yönetim biçimi getirme düşüncesi ve eylemidir." *Posta*, 16.06.1998. Laik siyasal sistem aleyhindeki bazı eylemleri kısıtlamak için hukuki bir çerçeve oluşturmaya çalışan bu tanımın yanında, kavrama daha geniş bir anlam yükleyerek onu, Batılılaşma önünde engel olduğu düşünülen geleneksel değerleri de kapsayacak şekilde kullananlar vardır.

(2) Türker Alkan, *Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim*, Ankara: Gündoğan Yayınları, 1989, ss. 39, 104.

(3) Alkan, s. 141.

olan orta ve üst sınıfların şiddet boyutuna varan hoşnutsuzluğuna neden olmuştu⁽⁴⁾. Her ülkede ortaya çıkan bazı bunalım ve sorunlar başlangıçta siyasal liderlere ve hükümete karşı güvensizliğe yol açarken, bunalımların sürekliliği ve hükümet değişikliklerine rağmen sorunların giderilemediği durumlarda halk bunalımın faturasını siyasal sisteme çıkartmaktadır. Bu durum da halk arasında siyasal sistemin yıpranmasına yol açabilecek devrimci düşüncelerin doğmasına neden olabilmektedir⁽⁵⁾.

Ekonomik sıkıntıların demokratik bir ülkede siyasal sistemin yıkılmasına neden olduğuna ilişkin en dramatik örneği bize Almanya sunmaktadır. 1929 ekonomik bunalımına neden olan kontrolsüz uluslararası ekonomik rekabet ve arkasından sanayi ülkelerinin içine düştüğü kriz, Almanya'da ticari şirketlerin birbiri ardına iflasına, arkasından işten çıkartmalara ve bunun sonucunda da ülkeyi kasıp kavuran derin toplumsal huzursuzluklara neden olmuştu. Topluma egemen olan yaygın huzursuzluk kısa sürede siyasal sistemin çatırdaması ve Weimer demokrasisinin çökmesiyle noktalandı. Ülkede başgösteren ekonomik sıkıntılardan dolayı demokratik sistem sorumlu tutuldu; Almanlar imparatorluk döneminin ruhunu yeniden canlandırarak Adolf Hitler'i iktidara getirdiler ve tekrar otoriter bir siyasal sisteme yöneldiler⁽⁶⁾.

Demokratik bir ülkedeki toplumsal gerginliklerin siyasal sistem açısından oluşturduğu sorunların bir örneğine de Fransa'da rastlamaktayız. Cezayir sorununun sebep olduğu siyasal bunalım ve Katolik Kilisesi'nin ilk dört cumhuriyete yönelik geleneksel düşmanlığı, 1958 yılında Beşinci Cumhuriyet'in kurulması ve anayasa değişikliğiyle sonuçlandı⁽⁷⁾.

Türkiye'de de ekonomik sosyal ve siyasî sorunların sebep olduğu bunalımlar, geçici de olsa 1960-61, 1971-73 ve 1980-83 yılları arasında demokratik siyasal sistemin kesintiye uğramasına ve doğrudan askerî veya ordu destekli yönetimlerin kurulmasına yol açmıştı.

Siyasal sisteme yönelik olumsuz tutumların yoğunluğunda görülen dönemsel değişikliklerin yanında farklı toplum kesimleri arasında da bu yoğunluk değişmektedir. ABD'de orta sınıf beyazların çocukları üzerinde yapılan bir araştırmada onlarda siyasal sistem ve başkana karşı derin bir sempati bulunmuştu. Ancak bu yöndeki olumlu tutumların Amerikan halkının

(4) G. Bingham Powell, *Çağdaş Demokrasiler: Katılma İstikrar ve Şiddet*, Çev. Mehmet Turan, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasî İlimler Derneği Ortak Yayını, 1990, s.128.

(5) John R. Gibbins, "Contemporary Political Culture: an Introduction", John R. Gibbins (ed.), *Contemporary Political Culture*, London: Sage Publication Ltd., 1989, s.25.

(6) Gabriel Almond, "The Study Of Political Culture", *Political Culture in Germany*, Ed. Dirk Berg-Schlosser, Ralf Rytlewski, New York: St. Martin's Press, 1993, s.14-15.

(7) John Gaffney, "French Political Culture and Republicanism", *Political Culture in France and Germany*, Ed. John Gaffney and Eva Kolinsky London: Routledge, 1991, s.13.

tamamına egemen olmadığı 1960'lı yılların sonlarında yapılan araştırmalarla ortaya kondu. ABD'nin fakir bir bölgesindeki Applachian çocukları ve siyahlar üzerinde yapılan araştırmalar, küçüklükte siyasal düzen için olumlu duygular beslendiğini ancak ileri ve yetişkinlik dönemlerde bu duyguların olumsuzla dönüştüğü tesbit edildi. Çevresindeki eşitsizlikleri algılama yeteneği en gelişmiş olanlar siyasal düzene karşı en hasmane duygulara sahip olanlar olduğu görüldü⁽⁸⁾.

Jamaika'da işçi çocuklarının demokratik düzenin değerlerine orta ve üst sınıfın çocuklarına göre daha az bağlı olduğu tesbit edildi. ABD'de işçi ailelerin çocukları devletin kendilerine önem vermediğini, bu yüzden de ona güvenilemeyeceğini düşünmekteydiler. Tarımsal bölgelerdeki ailelerin çocukları, gelir durumları düşük olmasına rağmen orta sınıflar gibi olumlu tutumlara sahiptiler. İşçi çocukları oy vermeyi ve siyasal katılımı diğer çocuklar kadar önemsememekteydiler. Orta ve üst sınıfların çocuklarında katılımcı ve yönetici, işçi ailelerinde ise uydu yurttaş kültürü gelişmekteydi⁽⁹⁾.

İş çevresinin siyasal tutumlar üzerinde etkisi konusunda yapılan bir araştırmada fabrikada çalışan nitelikli ve niteliksiz işçilerin siyasal sistemle ilgili yönelimleri tesbit edilmeye çalışılmıştır. Nitelikli işçiler siyasal sistemle ilgili oldukça olumlu duygulara sahip oldukları ve mevcut düzenin sürdürülmesinden yana bir tutum içinde oldukları halde, niteliksiz işçilerin büyük bir siyasal yabancılaşma ve siyasal güvensizlik duygularına sahip olarak siyasal sistemle ilgili radikal düşüncelere sahip oldukları tesbit edildi⁽¹⁰⁾.

Türkiye'de yapılan araştırmalarda da toplumsal sınıflar içinde siyasal sisteme karşı olumsuz tutumların daha çok ekonomik düzeyi düşük kesimler arasında yoğunlaştığını gösteren veriler ortaya koymaktadır. Ancak siyasal yabancılaşmanın ortaya çıkmasında ekonomik geriliğin yanında onun kadar önemli olan başka bir etken de bilinç düzeyidir. ABD örneğinde de görüldüğü gibi, çevresindeki eşitsizlikleri algılama düzeyi yüksek olanlarda siyasal yabancılaşma çok daha ileri boyutlara ulaşmaktadır. Köyde ve kentlerin gecekondu bölgelerinde yaşayanlar bu bakımdan çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır. Kıray'ın gecekondu semtleri üzerinde yaptığı araştırmaya göre, Ankara'da kişi başına ortalama gelir, gene Ankara'daki gecekondu semtlerindeki ortalama gelirin dört katıydı. Diğer yandan gecekonduardaki ortalama gelir köylerdeki ortalama gelirin iki katıydı. Buna karşılık gecekondu bölgelerinde köy ve kasabalarda yaşayanlara nisbetle siyasal sisteme karşı oldukça yüksek bir güvensizlik, yabancılaşma, yalnızlığa itilmişlik

(8) Alkan, s.36.

(9) Alkan, s.131.

(10) Alkan, s.113.

ve ihmal edilmişlik duygusu toplumsal bir çözülme ve ihtilalci eğilimlerin artmasına tanık olunmaktadır. Bununla birlikte kente geçeden ilk nesilde köktenci değil muhafazakar, isyankar değil siyasal sisteme karşı daha olumlu duyguların bulunduğu tesbit edilmiştir. Çünkü gecekonducularda yaşayanların gelir düzeyi, köylerde yaşayanların gelir düzeyinin iki katıdır. İlk nesil kendi durumunu köydeki durumuyla karşılaştırmakta ve olumlu duygulara sahip olmaktadır. Ancak ikinci nesil kendi durumunu köydeki şartlarla değil kentte yaşayan ve gelir durumu kendilerinkinden çok daha iyi olan kimselerinkile karşılaştırmakta ve nisbeten olumlu duygulara sahip olmaktadır. Diğer yandan köy ve kasabalarda yaşayanların ise gelirleri gecekonduca yaşayanlarınkinden daha düşük olmasına rağmen siyasal sistemle ilgili daha olumlu duygulara sahiptirler⁽¹¹⁾. Bunun iki temel nedeninin, "bilinç düzeyi" ve "karşılaştırma düzeyi" olduğu söylenebilir. Bilinç düzeyi bakımından, köy ve kasabalarda yaşayan insanların genelde eğitim düzeyi düşüktür. Onları daha çok geleneksel değerler ve kamuoyu önderleri yönlendirir. Geleneksel değerler içinde geleneksel düzenin korunması ve sürdürülmesi düşüncesi ağırlıklı bir yere sahiptir. Okul öğretmeni, muhtar veya ağa gibi kamuoyu önderleri de genellikle devletle iyi ilişkileri olan kimselerdir. Kendilerinin bu yöndeki eğilimlerini doğal olarak çevresindeki insanlara da verirler ve onları siyasal sistem hakkında olumlu duygulara sahip olmaya yöneltirler. Karşılaştırma düzeyine gelince; köy ve kasabalarda, kentlerin merkez kesimiyle gecekondu kesimi arasında görülen türde bir bölünmüşlük yoktur. Gelir düzeyleri ve yaşam standartları bakımından da kentlerde görülen ve uçurum boyutlarında bir farklılık görülmez. Köylerde toprak zenginleriyle diğer köylüler arasında önemli düzeyde gelir farkı olsa bile bu farklılıklar onların yaşam standartlarına belirgin ölçüde yansımaz. Üstelik halkın içinde yaşayan ve onları devamlı etkileyen toprak ağaları, kendi varlıklı durumlarını eğitim düzeyi düşük köylülerin gözünde meşru gösterecek mantıklı gerekçeleri bulma ve onları çevresindekilere kabul ettirme imkanına her zaman sahiptirler⁽¹²⁾.

Kıray'ın tesbit ettiği büyük kentlerin gecekonducularında ortaya çıkan isyankar ve ihtilalci eğilimler, radikal nitelikteki ideoloji ve siyasal partiler için her zaman malzeme olmaktadır. Refah Partisi'nin oylarının köy ve kasabalardan çok kentlerin gecekondu bölgelerinden ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden gelmiş olması, bir arz-talep ilişkisi olarak görülmelidir. Demokratik bir ülkede halkın eğilimleri ve beklentilerini karşılayacak siya-

(11) Aktaran Ahmet Taner Kışlalı, *Siyaset Bilimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basım-Yayın Yüksekokulu Yayınları, 1987, ss.52-53.

(12) Turan yaptığı bir araştırmada yerel seçkinlerin genel seçmene göre demokratik değerlere daha fazla bağlı olduğunu tesbit etmiştir. Bkz. İlder Turan "Türkiye'de Siyasal Kültürün Oluşumu", *Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim*, Der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Der Yayınları, t.y. s.461.

sal partilerin kurulması kaçınılmazdır. Düzen karşıtı eğilimlerin oy potansiyeline sahip olduğu bir toplumda, bu eğilimlere uygun siyasal örgütlenmeler doğal olarak ortaya çıkmaktadır. Bunun diğer bir anlamı Refah Partisi, yaygın olarak düşünüldüğünün aksine sistem karşıtı isyankar eğilimleri üreten ve siyasal sisteme yönelik yabancılaşma eğilimleri doğuran bir örgütlenme değil, Türkiye'nin yaşadığı ekonomik sosyal ve siyasî sorunları çözememenin ve gelişmekte olan bir ülkenin üstesinden gelemediği bazı kurumsallaşma sorunlarının ürünü olarak ortaya çıkan siyasal açıdan yabancılaşmış ve siyasal sistemle ilgili radikal düşüncelere sahip kimseleri örgütleyen, onların sorunlarını siyasal platforma taşıyan, mevcut olumsuzlukları kullanarak siyasal tabanını genişletmeyi ve bu durumu iktidara ulaşmanın bir basamağı olarak kullanmak isteyen bir partidir. Partinin söylemlerinde neyi getirmek istediğinden çok neyi değiştirmek istediği ön plana çıkmaktadır. Getirmek istediği şeyin "âdil düzen" olduğu iddiası retorik olmanın ötesinde fazla bir anlam ifade etmemektedir. "Âdil düzen" Kemalist gruplara göre dinî bir düzen, Refahlılara göre ise haksızlıkların giderildiği ve adaletin sağlandığı ideal bir düzendir. Kavramın iyi tanımlanamaması, onun içinin boş ve sadece bazı olumsuzluklara karşı bir slogan olduğunu göstermektedir⁽¹³⁾. Refah Partisi yöneticileri neye karşı olduklarını çok iyi bilmekle birlikte karşı oldukları şeyi nasıl düzeltereklerinden pek emin gözükmediler. Partiye güç katan ve onu iktidara taşıyan temel faktör, gelişmekte olan bir ülkenin, kalkınma çabası içinde ihmal ettiği veya üstesinden gelemediği "toplumsal denge" idi. Hızlı ekonomik ve onun sebep olduğu toplumsal ve siyasal değişim sürecinde, geleneksel toplum içinde mevcut olan denge sistemi bozulmakta ve yeni kurulan yapılanmaya göre yeni bir denge sistemi kurma zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Modern toplumdaki yapılanma geleneksel topluma göre çok daha karmaşık olduğu için hızla değişen çağda ve karmaşık yapı içerisinde yeni yeni dengeler oluşturmak bir yandan ihtiyaç olmakla birlikte diğer yandan imkan sınırlarını zorlayan bir güçlük olarak belirlemektedir. Sözgelisi ekonomik olarak geri kalmış bir ülke hızlı bir kalkınmayı gerçekleştirmek için devlet desteğiyle müteşebbis sınıf ve özel sektör yaratma ihtiyacı içindedir. Devlet sahip olduğu kaynaklarını sosyal adaleti esas alarak ya topluma eşit olarak dağıtacak ancak bu arada müteşebbis sınıfı ve yatırımı ihmal edecek ya da kaynaklarını yatırıma yöneltecek ancak sosyal adaleti ihmal edecektir. Kalkınma çabası içindeki geri kalmış ülkeler, çoğunlukla ikinci tercihi benimserler. Çünkü kaynakların dengeli bir şekilde dağıtılması hızlı bir kalkınmanın motoru rolünü üstlenecek bir müteşebbis sınıfın hiçbir zaman yaratılamaması anlamına gelecektir. Ancak bu modelin uygulanması, gelir dağılımındaki dengesizlikleri ve uçurumları da beraberinde getirmektedir. Aynı şekilde modernleşmenin getirdi-

(13) Türköne, *Modernleşme Laiklik ve Demokrasi*, 1.b., Ankara: Ark Yayınevi, 1994, ss.72-75.

ği sıkıntılar, değişimin neler getireceğinden emin olamama korkusu, yeni düzene uyumsuzluk, eski düzende bireyin sahip olduğu anlamı yeni düzende bulamaması, devlete ve onun modernleşme politikalarına karşı tepkilerin diğer nedenlerini oluşturmaktadır. Yeni düzende kendisine bir yer bulabilen veya bulma ümidi olan insanlar, modern düzeni oluşturmaya çalışan devletin yanında yer alırken, bu düzene uyum sağlayamayanlar, kişiliklerinin şekillendiği ve hayatlarının anlam kazandığı geleneksel yaşam biçimine ve onun en önemli ve güçlü ögesi dine dönmektedirler⁽¹⁴⁾. Refah Partisi ve diğer radikal ideolojilere malzeme olan isyanlar ve ihtilalci eğilimlerin ortaya çıkmasının temelinde modernleşme sürecinde geleneksel istikrarın ve toplumsal dengenin bozulması, buna karşılık modern kalıplara göre yeni bir denge oluşturulamamış olması yatmaktadır.

Kalkınmış ülkeler yatırıma yöneltilecek sermayeyi tedarik etme bakımından geri kalmış ülkeler kadar sıkıntı içinde değildir. Bu nedenle kalkınmış ülkelerin yönetimleri daha fazla yatırım yapmaktan çok, kapitalizmin yarattığı aksaklıkları ve gelir dağılımındaki uçurumları gidermekle uğraşmakta ve sosyal devleti gerçekleştirmeye yönelmektedir. Bu çabalar sonucu özellikle sanayileşmiş ülkeler sosyal adalet politikaları açısından gelişmekte olan ülkelere göre önemli ölçüde mesafe katetmiştir. Sonuçta ortaya orta sınıfın güçlü olduğu bir toplum çıkmakta ve çok yoksul bir kesimle çok varlıklı bir kesimin karşı karşıya gelmesi önlenerek ekonomik farklılıkların siyasal çatışmaya dönmesine engel olunmaktadır⁽¹⁵⁾.

Siyasal Sisteme Yönelik Olumsuz Tutumlar Açısından İslam'ın Rolü Nedir?

Siyasal sisteme karşı yabancılaşmaya neden olan gelir dağılımındaki çarpıklıklar, hatta çok daha ileri varan boyutlarda, sanayileşme döneminin ilk yüzyılında Avrupa'da da yaşanmıştı. Sosyalizmin ortaya çıkması temelde gelir dağılımındaki uçuruma varan dengesizliğe bir tepkiydi⁽¹⁶⁾. Türkiye'de gelir dağılımındaki çarpıklıktan dolayı hükümet ve devlet politikaları sorumlu iken, sanayileşme dönemi Avrupa'sında dengesizliği yaratan devlet politikasızlığı, yani piyasayı kendi haline bırakarak ona müdahale etmeyen laissez faire uygulamalarıydı. Bu uygulamalar sonucunda zengin daha zengin fakir ise gittikçe daha fazla yoksullaşmış ve piyasanın kendi haline bırakılması halinde toplum açısından en ideal dengenin oluşacağı yolundaki liberalizmin temel varsayımını geçerliliğini yitirmişti. Sosyalizmin ideoloji

(14) Türköne, s.11.

(15) İlkay Sunar, "Dünyada ve Türkiye'de Demokrasiye Geçiş Sorunları", *Ekonomi ve İdari Bilimler Dergisi*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, c. 1, no: 1, 1987, s.92.

(16) Geniş bilgi için bkz. Cahit Talas, *Toplumsal Politika*, 2. b., Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1995.

olarak doğuşu, yoksul işçilerin ideolojisi olarak bu düzene bir başkaldırıyı simgelemektedir. Türkiye'de çarpık gelir dağılımından olumsuz etkilenenlerin ideolojisi kısmen ve daha az ölçüde sosyalizm olmasına karşılık, bu ideoloji daha geniş kitleler için İslam olmuştur. Bunun iki temel nedenini ileri sürebiliriz. Birincisi Türkiye'de dinsizlik ve din düşmanlığı çağrışımıyla algılanan sosyalizm seksen yıl öncesine kadar dinin egemen olduğu bir devletin muhafazakar halkı arasında ancak sınırlı kesimler tarafından benimsenmiş toplumun geneline ulaşamamıştır. 1960'lardan itibaren sosyalizm Türkiye'de, henüz ortaya çıkan işçi sınıfının ideolojisi olarak yükselişe geçmesine karşılık, bu işlevini ancak 1980'li yıllara kadar sürdürebilmiş, sosyalizmin dünyada siyasal bir düzen olarak prestijini kaybetmesiyle o, Türkiye'de de desteğini yitirmiştir. Böylece İslam, sistemin ihmal ettiği ve kenarda kalan kimselerin ideolojisi olarak öne çıkmıştır. İkinci neden İslam'ın Türkiye'de yakın dönem tarihiyle ilgilidir. Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda gerçekleştirilen reformlar, doğası gereği değişime pek sıcak bakmayan halkın bir kısmının tepkisine neden olmuş ve reformlara karşı olanlar tepkilerini, İslam'la sembolleştirerek ortaya koymuşlardı. Çünkü İslam, Osmanlı döneminde toplumsal, kültürel ve siyasal hayatın her yönünü belirleyici bir öğeydi. Bu dinî yapı, Batılılaşma yönündeki reformlarla aşınmaya başladı. İslam dini Osmanlı döneminde, o dönemin kalıplarına göre şekil kazandığı için Osmanlı Devleti'nin geleneksel düzeniyle özdeşleşmişti. Bu nedenle toplumsal siyasal ve kültürel hayatı değiştirmeye yönelik yapılan reformlar, muhalefetlerinde dinî sembol olarak kullanan yığınların tepkisiyle karşılaşmıştı. Aynı yöntem Cumhuriyet döneminde yapılan reformlara karşı çıkan kesimlerce de kullanılmıştır. Cumhuriyet dönemindeki icraat ve reformlara özde değilse bile üslup yönünden karşı çıkan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Fırka, siyasal tabanlarını oluştururken dinî ve muhafazakar çevrelerle ittifak yapmışlardı. Reformlara karşı açık bir tepkiyi simgeleyen Şeyh Sait, Menemen ve diğer isyanlar da, amaçlarına ulaşmak için dinî açıkça bir araç olarak kullanmışlardı. Aynı şekilde çok partili dönemde de merkez güçlerin karşısında çevrenin ittifakıyla kurulan siyasal partiler, dinî tabandan her zaman destek görmüşlerdi. Bu örnekler, Türkiye'de dinin tepki ideolojisi olarak kullanılmasının, Türkiye'nin yakın dönem Batılılaşma tarihinin bir uzantısı olduğunu göstermektedir⁽¹⁷⁾.

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde din merkezin ideolojisi olarak onun iktidarını pekiştirici ve meşrulaştırıcı rolüyle devlet için olumlu bir işlev üstlenirken Osmanlı'nın son dönemlerinde ve Cumhuriyet tarihinde çev-

(17) Mardin Cumhuriyet döneminde Batılılaşma politikalarının karşısında en yaygın ve güçlü ideoloji olarak dinin kullanıldığını belirtmektedir. Geniş bilgi için bkz. Şerif Mardin "Ideology and Religion in the Turkish Revolution", *International Journal of Middle East Studies*, no: 2, 1971, ss. 197-211.

renin ideolojisi olarak muhalefet işlevi görmüştür. Devleti olumsuz etkileyen bu durum aynı zamanda dini de olumsuz etkilemektedir. Cumhuriyet döneminde reformların karşısına çıkan muhalefetin her defasında dini kendisine sembol olarak kullanmış olması, merkez güçlerin din konusunda daima hassas davranmasını ve dinle bağlantı kuran her harekete karşı kuşkuyla bakmasına neden olmuştur. 1997-1998 eğitim öğretim yılından itibaren müfredatında din eğitiminin ağırlık taşıdığı İmam-Hatip Liseleri'nin orta kısmının kapatılması, merkez güçlerin ittifakıyla bu okullarda siyasal sisteme karşı yoğun bir muhalefet duyguları verildiği şüphesinden kaynaklanmaktadır. Dinî parti ideolojisi olarak kullanan RP, seçimlerde en çok oy ve sandalye kazanan parti olmasına rağmen ancak bir yıl iktidarda kalabilmiş, onun devletin Batılılaşma yanlısı geleneksel politikalarından ayrılan her demeci, faaliyeti ve icraatı merkez güçler tarafından derin bir endişeyle karşılanmıştı.

RP ve İmam Hatip Liseleri'nin yanında dinî cemaatler, dinle bağlantılı olduğu düşünülen Kombassan, İttifak, Sayha ve Yimpaş gibi şirketler, diğer örgütlenmeler ve oluşumlar aynı nedenlerden dolayı merkez güçler tarafından şüphelenmektedirler. Din ve devlet arasındaki bu gerginlik toplumsal uzlaşmayı tehdit eden ve ona zarar veren bir durum yaratmaktadır. Toplumun vazgeçemeyeceği bu iki kurumun birbiri konusunda kuşkucu olması, toplumsal çözülmeye yol açabilecek bir sürece zemin hazırlayabilir. Cemaatler, siyasî partiler veya çeşitli grupların İslam'ı kendileriyle özdeş görmeleri, İslam'ın marjinalleştirilmesine neden olurken toplum açısından da patolojik bir durum yaratmaktadır. Çeşitli nedenlerle siyasal sistemle sorunu olan kimselerin İslam'ı kendi sorunlarına göre yorumlamaları ve değerlendirmeleri, siyasal sistemle sorunlu olmayan kimselerin, siyasal sisteme muhalefet duygularına sahip olan kimselerin kendileriyle özdeşleştirdiği İslam hakkında da olumsuz düşüncelere sahip olmalarına neden olabilmektedir.

Şimdi de bir din olarak İslam'ın Türkiye'de müslüman toplumun siyasal sistemle ilişkisi açısından uzlaşmaya mı yoksa çatışmaya mı eğilimli olduğunu inceleyelim. İslam'ın bu yönünü ortaya koyabilmenin yolu onu diğer dinlerle karşılaştırmak olacaktır. Bu karşılaştırma açısından ilginç bir örneği Hıristiyanlığın Katolik mezhebi oluşturabilir. Lipset Katolik ülkelerde istikrarlı bir demokrasiyi yerleştirmenin Protestan ülkelere göre çok daha zor olduğunu tesbit etmiştir⁽¹⁸⁾. Katolik ülkelerde halkın davranışları düşünceleri ve eğilimlerini belirlemede onların mutlak bir otorite olarak inandıkları kilise önemli ölçüde etkili olmaktadır. Geleneğin temsilcisi kilise aynı şekilde üyelerinin siyasal yönelimlerini belirlemede de söz sahibi olmak-

(18) Seymour Martin Lipset, "The Centrality of Political Culture", *Journal of Democracy*, vol. 1, no. 4, 1990, s. 82.

tadır. Kiliseyle devlet arasında bir sorun olduğunda –ki tarihî süreç içinde pek çok sorun yaşanmıştır- bu kilisenin toplumu etkilemesiyle halkın devlete olan güveninin kaybolmasına neden olmaktadır. Ancak İslam'ın sünni ekolüne göre Allah, Kuran'ı anlama ve yorumlama hakkını münferit olarak yeryüzünde hiçbir kişi, kurum veya zümreye vermemiştir. Tarihte pratik nedenlerle ortaya çıkan müçtehit kurumunun ise dinden kaynaklanan bir kurum olmaktan çok pratik ihtiyaçların zorlamasıyla ortaya çıkan bir kurum olduğu görülüyor. Şu halde müslüman bir toplum, dinî yorumlarken hiçbir kişi veya kurumun yorumuna tabi olmak zorunda değildir. Çünkü İslam'da hakimiyet Allah'a aittir. Allah'ın istediği düzen de meşru bir düzendir. Me-seleye teorik açıdan bakıldığında bu kural, egemenliğin millete ait olduğunu savunan Cumhuriyetçi görüşle çelişiyor gözükmektedir⁽¹⁹⁾. Ancak konuya pratik olarak yaklaşıldığında, Allah'ın istediği şeyin ne olduğunu tesbit edenin gene insanlar olduğunu görüyoruz. İnsanların düşünceleri ise içinde buldukları ortam, bilgi düzeyleri, diğer insanlarla olan etkileşimleri, kültürel ve siyasî ortam gibi faktörler tarafından belirlenmektedir. Diğer bir deyişle dini, toplumun, kültürün, siyasetin ve zamanın ihtiyaçlarından soyutlamak mümkün değildir. İslam hukuku içinde yer edinen örf, kıyas, istihsan ve maslahat gibi kavramlar, özünde “değişmez” olan bir dini, değişen toplumsal ihtiyaçlara cevap verir hale getirerek onu dinamik kılma çabasının ürünü olarak kurumsallaşmışlardır. Konuya siyasal açıdan bakıldığında, yurttaşları müslüman bir toplum olan devlet, onların rızasını kazanmak istediğinde karşısında toplum üzerinde otorite sahibi dinî bir kurumu değil, münferit olarak bireyleri bulmaktadır. Siyasal sistem, sahip olduğu sınırsız imkanlarla ve kontrol edebildiği siyasal toplumsallaşma etmenlerini kullanarak toplumun desteğini kazanabilir. Türkiye Cumhuriyeti döneminde yaklaşık yetmişbeş yıldır rejim, ulaşılma imkanına sahip olduğu bütün bireylerde devlete saygı ve güven duygusunu vermeye çalışmıştır. Ancak böyle bir uygulamanın yüzde yüz bir başarı getirmesi beklenemez. Çünkü dinine bağlı bir müslüman, İslam'a göre kendisinin devlete sadakatle bağlanması gerektiğini düşünebildiği gibi aksini de düşünebilir. Hakkında açık hüküm olmayan pek çok konu gibi bu konu da İslam'da farklı şekillerde yorumlanmaya uygundur. Yorum serbestliğinin geniş olduğu durumlarda her birey kendince otorite gördüğü kimselerin görüşüne hatta kendi kişisel görüşüne uyabilmektedir. Bu nedenle devletin topluma kazandırmak istediği devlete saygı ve güven duygusuna sahip olmak bazı kimselere cazip gelebilir, bazılarına da gelmeyebilir. Yorum serbestliği dinden kaynaklanan bir özellik olmasına rağmen, bu tutumlardan birinci veya ikincisine sahip olmak doğrudan dinden kaynaklanan bir tavır değildir. Bu daha çok bireyin

(19) Binnaz Toprak, “Türkiye’de Dinin Denetim İşlevi”, *A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, c. XXXIII, Mart-Haziran 1978, no: 1-2, s. 175.

devlet içinde veya karşısındaki konumuyla ilgili bir durumdur. Devletin ekonomik imkansızlıklarına bağlı olarak okul kuramadığı ve halka ulaşamadığı yerlere geleneksel Osmanlı kurumlarıyla özdeşleşmiş, o kurumlar içinde nüfuz ve kariyer edinmiş, o kurumlar içindeki prestijli konumu Cumhuriyet reformlarıyla büyük ölçüde yok edilmiş bazı halk liderleri kolaylıkla ulaşmış, onlara Cumhuriyet kurumları yerine geleneksel kurumlara bağlılık duygularını yaymış ve bu nedenle bazı bireylerde devlete bağlılık duygularını kazandırmaya yönelik girişimler başarısız kalmıştır. İslam'da teorik olarak otoritenin olmaması nedeniyle devlet bireyle karşı karşıya kalmakta ve münferit olarak onun rızasını kazanmaya çalışmaktadır. Otoritenin olduğu bir dinde ise devlet otorite olan kurumlarla anlaşma yoluna gitmektedir. Fransa'da 1907 yılı devletle kilise arasındaki sorunların belirli ölçüde giderildiği bir yıldır⁽²⁰⁾. Bu anlaşmayla aynı zamanda Cumhuriyet ve Katolik halk karşılıklı olarak birbirini tanımış olmaktadır. Buna karşılık Türkiye'de devlet bireysel düzeyde rejimin meşruiyetini kazanmaya yönelmekte, devletten daha önce ve daha kolay halk içindeki cemaat ve tarikat liderleri gibi din liderlerinin ulaştığı kimseler üzerinde ise devletin meşruiyet simgeleri daha az etkili olmaktadır. İslam'da teorik olarak otorite olmamasına karşılık, geçmişte halkın çok büyük bir kısmının Kuran'ı okuyup anlayacak düzeyde eğitim ve bilgi düzeyinde olmaması nedeniyle, pratik olarak otorite merkezleri oluşmuştu. Mezhep imamları, müctehitler, müceddidler, mehdiler, tarikat ve cemaat liderlerinin ortaya çıkış sebeplerinden biri, halkın Kuran'ı anlama ve yorumlama ihtiyacıydı. Ancak bu liderlerin bir kısmı etrafında oluşan halkalar Cumhuriyet döneminde siyasal sisteme muhalefetin kümelerini oluşturduklar. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında vücut bulan Nurculuk ve Süleymancılık gibi dinî hareketler, din eğitiminin kısıtlandığı bir dönemde din eğitimi ihtiyacını karşılamaya yönelirken aynı zamanda Cumhuriyet reformlarına karşı da pasif bir muhalefetin öncülüğünü yaptılar. Bu dinî grupların liderleri halka daha yakın oldukları ve onların geleneklerine sahip çıkarak onlara daha çok güven verdikleri için devletin yeni siyasal sistemin tanınmasını ve ona güven duyulmasını sağlama amacına yönelik propagandasının en azından kendi cemaatleri üzerinde başarıya ulaşmasını belirli ölçüde etkisiz kıldılar. Bu nedenle bu gruplar devletin gözünde şüpheli konumda görülerek sürekli olarak izlendiler.

İslam'la siyasal sistemin ilişkisi açısından üzerinde durulması gereken bir konu da ulema ve halk İslam'ı arasındaki tutum farklılıklarıdır. Siyasal sisteme karşı birçok halk hareketi, Osmanlı döneminde dahi, "şeriat isteriz" sloganıyla özdeşleşmiştir. Türk tarihinin ilk hükümet darbesi olarak bilinen 1859'daki Kuleli vakasını düzenleyenler ulema veya dinle bağlantılı kesim-

(20) Şerif Mardin, *Türkiye'de Din ve Siyaset (Makaleler 3)*, 2. b., İstanbul: İletişim Yayınları, 1992, s. 38.

ler değil, asker ve sivil bürokratlar (subaylar ve katipler)di. Onları darbe yapmaya iten nedenin ise ekmeğin fiyatının artması ve akçenin ayarının düşürülmesine gösterdikleri tepkidir⁽²¹⁾. Kuleli Vakası'nın benzeri niteliğinde bir hareket olan "31 Mart Vakası" da ulema ile ilişkili bir hareket değil, nefer, onbaşı ve çavuş rütbesindeki askerlerin bir başkaldırısıdır. Hareketin Volkan gazetesinin etrafında oluşturulan entelektüel İslam'la ilişkisi sonradan ve çok sınırlı kalmıştır⁽²²⁾. 1968 Konya ayaklanmasının da doğrudan halkla ilişkili bir hareket olduğu görülüyor. Bu olayda küçük tüccarlar ve zanaatkarlar, muhtemelen ekonomik sıkıntıların etkisi ile kadınların kısa kollu elbise giymesi gibi kültürdeki Batılılaşmayı protesto etmişlerdi⁽²³⁾. Cumhuriyet döneminde dinî kisveyle ortaya çıkan isyanlardan Şeyh Said ve Menemen İsyanı da mevcut yönetimin halkın özellikle ekonomik beklentilerine cevap verememesinin ateşlediği ayaklanmalardır. Bu hareketlere olan entelektüel İslam'ın tepkisi o derece olumsuzdur ki, bazı İslamcı aydınlar bu isyanları sahiplenmek bir yana, onların gerçekte dindar ve tarikat ehli halk tarafından gerçekleştirilen hareketler değil, din üzerinde baskı kurmak isteyen CHP hükümetinin bir tertibi olduğunu ileri sürmüşlerdir⁽²⁴⁾. İslam tarihi içindeki en köklü reformlardan sayılabilecek halifelik kaldırılması, Arap harfleri yerine Latin harflerinin getirilmesi, kılık kıyafet devrimi, takvimin ve ezan dilinin değiştirilmesine yönelik başkaldırılar, önemli ölçüde halkla sınırlı hareketlerdir. Bu yapıların İslam'a aykırılığı konusunda entelektüel düzeyde ciddi karşı çıkışlar olmamıştır. Tek partili dönemin muhalif görüşlere izin vermeyen katı tutumu, bu reformlara olan tepkisizliği açıklamak için kafi bir neden değildir, çünkü muhalif görüşler üzerindeki baskının büyük ölçüde kalktığı çok partili dönemde bile entellektüel tepki çok cılız kalmıştır. Bunun iki önemli nedeni ileri sürülebilir. Birincisi reformlarla yeniden düzenlenen geleneksel kurumların İslam dinî tarafından doğrudan belirlenmiş kurumlar olmaması, dolayısıyla onlarla ilgili lehte ve aleyhte yorum hakkının açık olmasıdır. İkincisi ise, Osmanlı Devleti'nin çöküşünün geleneksel kurumlarla ilişkili olduğu ve güçlü bir devlet kurmak için her alanda köklü reformlara gidilmesi gerektiği görüşü Türkiye'deki elit siyasal kültürü içinde yaygın olarak kabul görmüş olması, bu reformlara muhalefet etmek isteyenlerin direncini büyük ölçüde kırmıştır.

(21) Türköne, s. 2.

(22) Şerif Mardin, ss. 22-23.

(23) *Ulus*, 16.06.1968.

(24) Bunlardan Menemen Vakası'nı dört esrarkeşin çıkardığı bir hareket olarak yorumlayan Taha Kıvanç'ın köşe yazısı için bkz. "Kulis: Düzmece Eylemler", *Zaman* 16.07. 1996. Şeyh Said İsyanı ise İlhan Bardakçı'nın yazısında, halkın ekonomik sorunlarını istismar eden İngilizler'in bir tertibi olarak yorumlanmaktadır. Bkz. İlhan Bardakçı, "Tarihten Bugüne: Güneydoğu Çıkmazı ve GAP", *Zaman*, 20.07.1997.

Türkiye'de Siyasal Sisteme Yönelik Olumsuz Tutumlar Onu Tehdit Edecek Boyutta mıdır?

Siyasal sisteme yönelik olumsuz tutumlar, sadece Türkiye'de değil bütün ülkelerde az ya da çok mutlaka vardır. Demokratik sistem açısından önemli olan bu tutumların varlığı veya yokluğu değil, yoğunluğu yani azlığı veya, siyasal sistemi tehdit edebilecek boyutta, çokluğudur. Siyasal sistem için tehdit oluşturmayan olumsuz siyasal tutumlar çoğunlukla Batı demokrasilerinde hoşgörü sınırları içinde belli ölçülerde ifadesine, propagandasına ve hatta başkalarına zarar vermemek şartıyla, eylem aşamasına geçmesine izin verilir. Olumsuz tutumların siyasal sistem için tehdit oluşturabilecek boyutta ve yoğunlukta bulunması halinde ise, siyasal sistem hoşgörü ve özgürlük alanını daraltarak rejimi koruyacak önlemleri almaya yönelir⁽²⁵⁾.

Bu türden olumsuz tutumlar tek partili ve monarşi dönemlerine göre demokratik sistemlerde daha çok görülür. Çünkü sadece demokratik sistemler her çeşit fikirlerin konuşulmasına, düzen karşıtı fikirlerin yayılmasına ve hatta bazı ülkelerdeki örneklerinde rastlandığı gibi siyasal sistemi yıkmaya yönelik düşüncelerin ifadesine izin vermektedir. Diğer bir ifadeyle sadece demokratik sistemler kendilerinin yıpratılmasına yönelik propaganda ve eylemlere müsamaha etmektedir. Bu nedenle siyasal sisteme yönelik olumsuz tutumların yoğunluğunun derecesi özellikle demokratik sistemlerde önem kazanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde siyasal sisteme yönelik olumsuz tutumların en çok arttığı dönemleri ampirik araştırmaların yetersizliği nedeniyle kesin olarak ortaya koyamamakla birlikte bazı tarihî olaylar ve araştırmaların verilerinden hareketle genel bir değerlendirme yapmak mümkün görünüyor. Buna göre bu yöndeki tutumların çok yüksek olabileceği dönemlerden biri Cumhuriyet'in kurulduğu ilk yıllardır. Bu dönemde yeni kurulan rejim eski düzenin meşruiyet simgelerini silecek ve yerine kendi siyasal simgelerini topluma yerleştirecek yeterli zaman ve imkana henüz sahip değildi. Yeni rejime uygun olarak oluşturulan siyasal kurumların, uzun süre önceki siyasal sistemin kurumları içinde yaşamış ve düşünceleri de geleneksel yapıya göre şekillenmiş halkın tepkisini çekmesi kaçınılmazdı. Şeyh Said, Menemen ve doğu illerinde başgösteren diğer isyanlar bu tepkilerin yoğunluğunun siyasal sistem için tehdit oluşturacak boyutlarda olduğunu göstermekteydi. Siyasal sistemin simgelerini topluma planlı bir şekilde yaymanın en etkili ka-

(25) Siyasal sistemin kendini tehdit altında görmesi, tehdit unsurunun potansiyel gücüyle ilişkili olabileceği gibi, rejimin kendini güçlü veya zayıf görmesiyle de ilişkili olabilir. Gelişmekte olan ülkelerin sistem karşıtı ideolojiler konusunda gelişmiş ülkelere göre daha hassas davranması bir bakıma, mevcut siyasal sistemin kendisini muhalifleri karşısında yeterince güçlü görmemesiyle ilişkilidir.

nalı olan okullar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin sahip olduğu kıt kaynaklar nedeniyle, şehirlerle sınırlı kalmış, ekonomik imkansızlıklar onların köy ve kasabalara götürülmesini güçleştirmişti. Bu nedenle taşra, Cumhuriyet'in siyasal simgelerinin en zayıf olarak ulaştığı yerler olmuştu. Süreç içinde artan ekonomik ve teknik imkanlar, okullaşmanın hızlanması, ulaşım ve iletişimin gelişmesiyle birlikte devlet, siyasal simgelerini topluma yayma ve benimsetme konusunda daha etkin olabilmek fırsatına sahip oldu.

Siyasal sisteme yönelik tepkilerin ciddi boyutlarda arttığı dönemlerden birinin de 1970-80 dönemi olduğunu yapılmış bazı araştırmaların bulgularından anlıyoruz. Bu yıllar Türkiye'de terörle birlikte siyasal ve ekonomik sıkıntılarının doruğa ulaştığı bir dönem olarak bilinmektedir. Bu dönemde Kışlalı ve Tezcan tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapılan araştırmalar onlarda siyasal sistem hakkında belirgin sıkıntılarının olduğunu göstermektedir. Kışlalı'nın 1974 yılında yaptığı araştırmada üniversite öğrencilerinin sadece %46'sı çok partili düzeni benimsediğini, %74'ü kurulu yasal ve toplumsal düzenden hoşnut olmadığını %63'ü kapitalist yoldan kalkınmayı mümkün görmediğini belirtmekteydi⁽²⁶⁾. Diktatörlüğü hiçbir şekilde kabul etmeyeceklerini söyleyen üniversite öğrencilerinin oranı Tezcan'ın araştırmasında %32 idi. Diğer öğrenciler diktatörlük sorunlarını çözebilirse böyle bir düzeni benimseyebileceklerini ifade etmekteydiler⁽²⁷⁾. Üniversite, öğrenciler arasında sosyalist eğilimleri güçlendirirken Kemalist eğilimleri zayıflatmaktaydı. Bu oranların da açıkça ortaya koyduğu gibi, 1970'li yıllarda özellikle geleceğin yöneticileri olacak ve rejimin kendilerine emanet edileceği üniversite öğrencileri arasında siyasal sisteme karşı önemli ölçüde bir güvensizliğin olduğu belirlenmiştir.

Acaba bugünün Türkiye'sinde siyasal sisteme yönelik ciddi bir tehdit mevcut mudur? Acaba gerçekten de halk arasında dinî temelde devleti yıkmaya yönelik olumsuz tutumların artmış olduğunu söyleyebilir miyiz? Bu konuyla bağlantılı olarak yapılmış bazı araştırmalar bize ışık tutacak veriler sunmaktadır. Turan Türkiye'de 1984 yılında demokratik siyasal sisteme bağlılık açısından seçmenler üzerinde yaptığı bir anket çalışmasında deneklere "toplum halkın seçtikleri yerine birkaç aydın ve tecrübeli lider tarafından daha iyi yönetilir" önermesini tüm deneklerin %67'si onaylamazken, %33'ü onayladığını bildirmiştir⁽²⁸⁾. Buna göre toplumun yaklaşık üçte ikisinde demokratik düşünceye ve sisteme güven duygusu gözlenirken, bu duygu, demokratik düzenden hoşnut olmama ve seçkinci anlayışa yönelme

(26) Ahmet Taner Kışlalı, *Öğrenci Ayaklanmaları*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1974, ss. 183-185, 191-196.

(27) Mahmut Tezcan, *Türklerle İlgili Stereotipler ve Türk Değerleri Üzerine Bir Deneme*, Ankara: Eğitim Fakültesi Yayını, 1974, s. 347.

(28) İter Turan, s. 461.

duygusuna göre daha baskın gözükmektedir. Bu araştırmanın sonuçları, onsekiz yıl önce yapılan benzer amaçlı Özankaya'nın araştırmasıyla karşılaştırıldığında demokratik siyasal sisteme yönelik olumlu duyguların artmakta olduğu söylenebilir⁽²⁹⁾. Kalaycıoğlu'nun 1995 yılında yaptığı bir araştırmaya göre, Türkiye'de meclis, yargı, silahlı kuvvetler, basın, polis, eğitim ve sendika gibi toplumsal kurumlara güven duyma oranı birçok ülkeden hatta demokrasisi daha ileri olarak bilinen ülkelerin bazılarında bile ileri düzeydedir. Kalaycıoğlu, bunun sebebini Türkiye'de demokrasinin kurum ve kuruluşlarıyla devletle özdeşleştirildiğini, devlete olan geleneksel saygının demokrasiye yöneltilmesi biçiminde açıklamaktadır⁽³⁰⁾. Cumhuriyet'in kuruluşundan beri yetmişbeş yıldır devlet, her türlü toplumsallaşma araçlarıyla Osmanlı döneminin meşruiyet simgelerini yok ederek kendi meşruiyet simgelerini topluma yaymak için büyük çaba sarfetmiştir. Bu nedenle Cumhuriyet devletine yönelik olumlu tutumların bugüne kadar derece derece artmış olması gerekir. Diğer bir ifadeyle devleti yıkmaya çalışan düşüncelerin Cumhuriyet'in ilk yıllarına göre çok daha düşük olması beklenir. Öte yandan son zamanların Türkiye'sinde siyasal sisteme yönelik olumsuz tutumların artmasına neden olabilecek büyük ekonomik, toplumsal ve siyasî bunalımların yaşandığı da söylenemez. Buna rağmen son günlerde devleti yıkmaya yönelik tehditlerin arttığı ifade edilmektedir. Bu çelişkiye getirilecek bir açıklama şu olabilir: Türkiye'de Osmanlı'dan tevarüs eden merkez çevre kutuplaşması etkisini bugün de sürdürmektedir. Merkez Osmanlı döneminden beri çevreyi küçümsemiş, İttihat ve Terakki döneminden beri de onu modernleşme ve Batılılaşma için bir tehdit olarak görmüştür⁽³¹⁾. Bu kutuplaşma, belirli dönemlerde başka türlü kutuplaşmaların baskın gelmesiyle arka planda kaldı. Bir ara tehdit olarak görülen komünizm ön plana çıktı, bir başka zaman da PKK milli düşmanımız oldu. Bu faktörlerin etkisinin son zamanlarda hafiflemesiyle birlikte ve dinî misyonlu-düzen karşıtı olarak tanınan bir partinin iktidarın büyük ortağı olmasının yarattığı tedirginlik, tekrar tarihte derin bir iz taşıyan merkez-çevre kutuplaşmasının etkisini ön plana çıkarmış gözüküyor. Bununla birlikte konuyu merkezin ta-

(29) Özankaya'nın 1966 yılında öğrencilerin siyasal yaklaşımlarının seçkinci veya demokratik düzeyini ölçmeye çalıştığı araştırmasında, seçkinci (halk için) yönetimi tercih edenlerin oranını yaklaşık %47, demokratik (halk tarafından) yönetimi tercih edenlerin oranını da %53 düzeyinde tesbit etmiştir. Bkz. Özer Özankaya, *Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Yönelimleri*, Ankara: Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, 1966.

(30) Ersin Kalaycıoğlu, "Türkiye'de Siyasal Kültür ve Demokrasi", Ergun Özbudun, Ersin Kalaycıoğlu ve Levent Köker, *Türkiye'de Demokratik Siyasal Kültür*, Ankara: Türk Demokrasi Vakfı, 1995, ss. 58-61.

(31) Türk siyasasını merkez-çevre ilişkisi açısından değerlendiren etkileyici bir araştırma Mardin tarafından yapılmıştır. Bkz. Şerif Mardin, "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri, Çev. Şeniz Gönen, *Türkiye'de Siyaset: Süreklilik ve Değişim*, Der. Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay, İstanbul: Der Yayınları, t.y. ss. 123-149.

rihî bir saplantısına bağlayarak dinî grupların siyasal sistemle ilgili hiçbir sorununun olmadığını ileri sürmek konunun gerçekliğine uygun düşmez. Modernleşme, laikleşme ve değişim sürecindeki bir devletin, geleneksel düzeni koruma işlevi gören geleneksel ve dinî kurumlarla ülkenin yönetimi konusunda amaçta değilse bile üslupta ortaya çıkan muhtemel farklılıklar, her gelişmekte olan ülkede görüldüğü gibi, zaman zaman bu iki taraf arasında çatışmayı kaçınılmaz kılmaktadır.

Siyasal Sisteme Yönelik Dinî Nitelikteki Tepkiler Nasıl Giderilebilir?

Keskin siyasal kutuplaşmalar ve toplumsal çözümler toplum açısından sağlıklı bir durum olmadığı için arzu edilen sonuçlar da değildir. Arzu edilen şey, her demokratik ülkede olduğu gibi toplumsal uzlaşmanın sağlanmasıdır. Bunun için de tepkilerin temelinde yatan sorunları tesbit etmek, tesbit edilen sorunları çözmek ve halkın siyasal sisteme olan güvenini sağlayarak olumsuz tutumları gidermek gerekir. Çünkü işlevci yaklaşımın öncülerinden Easton'ın da belirttiği gibi, vatandaşlarının sınırsız taleplerini karşılamakta zorluk çeken ve bunalım dönemlerinden geçen çağdaş siyasal sistemler varlıklarını sürdürebilmek için sürekli bir destek hazinesine ihtiyaç duyarlar⁽³²⁾. Yasal kısıtlamaların tek başına bu amacı gerçekleştirmesi beklenemez. Tek partili ve çok partili dönemlerdeki deneyimlerimiz, yasal müeyyidelerin mevcut eğilimlerin sadece gizlenmesine neden olduğunu, onları tamamen yok edemediğini, hatta bazan güçlendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu tepkilere sahip insanları potansiyel suçlu veya düşman olarak görmek, kutuplaşmaları keskinleştirdiğini ve sosyal çözülmeyi hızlandırdığını yakın zamanların deneyimlerinden anlıyoruz. Ayrıca bu yöntemler, siyasal sistemi tehdit eden tepkileri yok edememekte, aksine bazı durumlarda, güçlendirmektedir. Büyük ölçüde şiddet ve zor kullanma durumu, gerçekte demokrasinin çökmekte olduğunu bir göstergesidir. Bu durum demokratik mekanizmaların etkisiz kaldığını ortaya koyduğu gibi, devlet otoritesine karşı güvenini yitiren vatandaşların alternatif otorite kaynaklarına yönelmelerine de neden olabilmektedir⁽³³⁾.

Siyasal sistem hakkında çeşitli nedenlerle olumsuz duygulara sahip olan kimseler, siyasal sisteme karşı tepkilerini bazen etnik farklılıklarını bazen sosyalizmi, bazen da İslam'ı sembolleştirerek ortaya koymaktadırlar. Siyasal partilerin tabanı hakkında yapılan bir çalışma seçmen kitlesi içinde eğitim ve gelir düzeyi en düşük olan kesimin belirgin bir şekilde RP tabanı olduğunu tesbit etmiştir⁽³⁴⁾. RP siyasal sisteme değişik nedenlerle tepki duyan insanları örgütleyerek onların taleplerini sistem içinde ifade etmelerini

(32) Alkan s.15.

(33) Powell, s.213.

(34) Yazarın yayınlanmamış araştırmasında tesbit edilmiştir.

sağlayan bir partidir. Bu parti Cumhuriyet'in kurulduğu yıllardan beri iktidarın dışında kalmış ve ihmal edilmiş eğitim ve gelir düzeyi düşük kesimleri iktidara taşıma ve onları siyasal sistemin sahibi yaparak bu kimselerin siyasal yabancılaşmalarını giderme gibi olumlu bir işlevi de görmüştür⁽³⁵⁾. Avrupa'da Refah Partisi'nin benzeri örnekler mevcuttur. Siyasal sistemi yıkmaya çalışan kesimlere örgütlenme ve kendilerini ifade etme imkanı verildiği zaman, bu kesimler devleti yıkmaya amaçlarından vazgeçmekte ve siyasal sistemle barışmaya yönelmektedirler. Başlıca amaçları kapitalist devleti yıkarak proleterya diktatörlüğü kurmak olan Avrupa'daki Komünist Partiler, devletin kendilerini tanıması ve faaliyetlerine izin vermesiyle bir süre sonra proleterya diktatörlüğü kurma gibi bir amaçlarının olmadığını, amaçlarının demokratik sistem içinde sosyal devleti kurmak olduğunu ileri sürmüşlerdi. Dünyada birçok deneyimin ortaya koyduğu gibi, siyasal sisteme karşı çıkan bir siyasal oluşumun örgütlenmesini yasaklamak, onun sembolleştirdiği eğilimleri ortadan kaldırmanın etkili bir yolu değildir. Çünkü bu durumda sorunların çözülmemişliğinden ve ümitsizlikten kaynaklanan tepkiler kaybolmamakta tersine daha da katılaştırmaktadır. Böyle bir partinin yaşamasına ve faaliyet etmesine izin vermek ise, partinin örgütlediği insanlara iktidara gelme şansı vereceği ve sorunların çözülmesi yönünde ümitlendireceği için, ümitsizlikten kaynaklanan siyasal sisteme yönelik düşmanlık duygularını önemli ölçüde azaltacaktır. Bu insanların tepkilerini azaltmanın diğer bir yolu da sosyal devleti gerçekleştirmekten geçmektedir. Gelir dağılımındaki düzensizlikleri gidermek, üretimi artırmak gibi önlemler ekonomik geri kalmışlığın neden olduğu tepkileri önemli ölçüde yumuşatacaktır. Yeşil sermaye veya İslami sermaye ismiyle anılan şirketleri engellemeye veya yok etmeye çalışmak, bu nedenle, akıllıca bir yöntem değildir. Çünkü tepkilerin kaynağı çoğunlukla ekonomik geri kalmışlıktır. Refah düzeyi yüksek insanların, toplumda iyi bir yer ve mevki edindikleri siyasal düzeni yıkmaya çalıştıkları, örneğine pek rastlanan bir durum değildir. Mahrumiyet ve ümitsizlik içindeki insanlar, karamsarlığa itildiği gibi, toplum içinde bir yer edinmiş ve gelecek için ümitli olan kimseler de toplumuna ve devletine karşı daha iyimser olmaktadır⁽³⁶⁾.

Devlet ve cemaatlerin birbirinin meşruiyetini tanımayan ve bir diğerini hasım olarak gören tavrı, devletin topluma siyasal simgelerini kabul ettirme amacının gerçekleşmesini güçleştirmektedir. Devletin meşruiyetini kabul ettirme ve toplumun güvenini kazanmasını kestirme yollarından biri, pratikte otorite merkezleri haline gelen cemaat liderlerini tanımak, onlarla daha sı-

(35) Mümtazer Türköne, s. 72.

(36) DSP lideri Bülent Ecevit, Vergi Reformu ve SSK'nun özleştirilmesi konusunda yaptığı bir konuşmasında, bugüne kadar Türkiye'deki sol partilerin irtica konusuna yaklaşımından çok farklı bir tutumla irticanın kaynağının sosyal adaletsizlik olduğunu ifade etmiş olması, sorunun temelini teşhis edilmesi yönünde önemli bir açıklamadır. *Posta*, 17.06.1998.

cak ilişkiler kurarak onların Cumhuriyet'in değerleriyle barışmalarını sağlamaktır. Fransa'da devletle kilisenin anlaşmasına benzetilebilecek böyle bir uygulamanın ilk örneğine yakın zamanlarda tanık olunmuş olup ilk izlenimler olumlu sonuçların alındığını göstermektedir. Bir Türk cumhurbaşkanı, bir cemaat liderinin verdiği hoşgörü ödülünü kabul etti⁽³⁷⁾. Bu cemaat lideri Katolik Klisesi'ni ziyaret için gittiği İtalya'da resmi bir makam, Türk büyükelçisi, tarafından karşılandı⁽³⁸⁾. Hepsinden de önemlisi, laiklikten tavizsiz görüşleriyle tanınan DSP Genel Başkanı Bülent Ecevit'in Fethullah Gülen'in büyükelçi tarafından karşılanmasına verdiği tepkiydi: "Bilin ki Fethullah Gülen olmasaydı, Orta Asya ülkeleri İran köktendinciliğinin etki alanı içine girerdi. Fethullah Gülen'in açtığı okullar bunu önledi. Fethullah Gülen ve çevresi olmasaydı meydan tamamıyla Refah zihniyetine kalacaktı⁽³⁹⁾."

Gerek devletin gerekse solun Fethullah Gülen ve cemaatine yönelik müsamahakar ve saygı duyan yaklaşımı bedelsiz bir lütuf değildi. Ecevit'in sözlerinde de ima edildiği gibi, Fethullah Gülen İslami eğilimler içinde rejimin değerlerine en yakın olanı ve onları en çok benimseyeniydi. Sözlerinde siyasal sistemle ilgili talepler yer almadığı gibi onunla uzlaşma arayışı açıkça görülmekteydi. Bunun bir örneği, Fethullah Gülen'in laiklik konusundaki sözleriydi: "Müslümanlığı politize etmek İslamın ruhuna büyük ihanettir" "Türkiye, laik bir devlettir⁽⁴⁰⁾." "İslam sadece Türkiye'de özgürce yaşıyor⁽⁴¹⁾."

Bu örnekler, ihmal edildiklerinde ve unutulduklarında siyasal sisteme karşı yüksek düzeyde tepki duyan bu grupların, hatırlandıklarında ve toplum için yararlı şeyler yapabileceklerine inandıklarında siyasal etkinlik duygularının arttığını ve devlete karşı daha iyimser duygulara sahip olabildiklerini ortaya koymaktadır. Farnen ve German'ın tesbit ettiği gibi etkinlik, meşruiyet ve siyasal muhalefete karşı hoşgörülü davranma arasında yüksek bir ilişki vardır. Bunlardan birinin bir kişide yüksek olması durumunda diğerleri de yüksek olmaktadır⁽⁴²⁾. Nurculuk hareketinin ülke içi ve ülke dışında yaygın okul kurma faaliyetleri, onlara yüksek bir güven, iyimserlik ve etkinlik duygusu kazandırmıştır. Aynı şey, başarılarının gerisinde, yönetimden dışlanmış olma ve hafife alınmanın verdiği ezikliği giderme gayreti bulunan Refah Partili belediyeler için de söylenebilir. Mağduriyetin sebep olduğu devlete karşı olumsuz tutumlar, kendilerine devlet ve toplum için yararlı şeyler yapma imkanı verildiği zaman pekala ona karşı güven ve sadakat duygusuna dönüşebilmektedir.

(37) "Hocafendiyi Yikan Rapor", *Aktüel*, S: 343, 12 Şubat 1998.

(38) "Cem'e Fethullah Gülen Sorusu" *Sabah*, 14.03.1998.

(39) Hasan Cemal, "Ecevit'le Fethullah Gülen", *Sabah*, 17.04.1998.

(40) "Nur Hareketi: Sabah'ın Dev Araştırması", *Sabah*, 25.01.1997.

(41) "Nur Hareketi: Sabah'ın Dev Araştırması", *Sabah*, 26.01.1997.

(42) Russel Farnen and Don B. German, "Youth, Politics and Education: England, Italy, Sweden, The United States and West Germany", *Political Youth Traditional Schools* (ed. B. G. Massialas), Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1972, ss. 161-177.